

γίσει καὶ πέσει τὰ τέσσερα ἐφιαλτικά χρόνια μέσα στὸ «Σπίτι τῶν πεθαμένων». Ὡστόσο, μιὰ δάντια φαντασία μπορούσε νὰ φανταστεῖ τὴ μαρτυρική ζωὴ ποὺ θ' ἀρχιζε ὅταν φτάσανε στὸ κάτεργο τοῦ Ὀμοκ ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μέρες ταξίδι μέσα σὲ χιονοθύελλα.

Μαζὺ μὲ τὴν τυραννική αὐστηρότητα τοῦ ἐπιστάτη, — ἐνὸς ἀληθινοῦ κτηνάνθρωπου, «μεθύστακα μὲ μύτη φουσκωμένη, μάτια γεμάτα δάκρυα καὶ κατακκόκινα μάγουλα μ' ἐξανθήματα», — ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς ἀντιμετώπιζε ἀπ' τὴν πρώτη μέρα καὶ ἑκατὸν πενήντα ἀξέστοιχους κατάδικους, κάθε καρυδιάς καρύδι, ποὺ ἔκτιαν ποινὲς γιὰ διάφορα ἐγκλήματα: Εἴτανε παραχαράκτες, δολοφόνοι, πατροκτόνοι, κλέφτες, ἐμπρηστές, πολιτικοὶ ἐξόριστοι. Τὸ κρυφὸ μίσος τους γιὰ κάθε «εὐγενῆ», ὅπως χαρακτήρισαν μὲ τὴν πρώτη κρύα καὶ ὑπουληματιά τους τὸν Ντοστογιέβσκη, θὰ τοῦ στοίχιζε ἀδιάκοπες ἐνοχλήσεις καὶ ταπεινώσεις, ποὺ τὶς ἀντιμετώπιζε, ὅμως, ψύχραιμα, μὲ φαινομενική ἀδιαφορία καὶ ἀνωτερότητα, ἀμπαρωμένος στὸν ἑαυτὸ του. Μιὰ διαταγὴ τοῦ ἐπιστάτη ὄρισε τὴν τελετὴ τῆς ὑποδοχῆς του: τὸν ἄφησαν μὲ τὸ πουκάμισο, τὸν ὀδήγησαν ἀμέσως στὴ φυλακὴ καὶ ὁ κουρέας μ' ἓνα ξυράφι-τενεκέ ποὺ ἔγδερνε τὸν ξύρισε σ' ἓνα μονάχα μέρος τοῦ κεφαλιοῦ, τοῦ ἔκοψε τὸ μισὸ μουστάκι κι' ὅλη τὴ γενειάδα, ἐνῶ ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς στριφογύριζε πάνω στὸ σκαμνὶ σφίγγοντας τὰ χεῖλη ἀπ' τοὺς πόνους γιὰ νὰ μὴ δώσει δείγματα δειλίας σ' αὐτὴ τὴ διαπόμπευση ποὺ γινότανε μπροστὰ στοὺς κατεργίτες. Εἴταν ἀνάμεσὸ τους ὁ Μιχαῖλο, ποὺ εἶχε σκοτώσει τὸ ἀφεντικό του μὲ τσεκούρι καὶ ξεκοιλιάσει ἓνα φρουρό· ὁ καυγατζῆς Ἀκίμ Ἀκίμιτς, ποὺ εἶχε ἐκτελέσει ἓναν Ἰθαγενῆ πρίγκηπα· τὸ τέρας ὁ Γκάζιν, φόβητρο τοῦ κάτεργου, ποὺ εἶχε δολοφονήσει τὸν πατέρα του· ὁ Ἀρίστωφ, ποὺ εἶχε ληστέψει καὶ σκοτώσει γιὰ νὰ καταστήσει τώρα σπιούνης μέσα στὸ κάτεργο· ἄλλος ποὺ εἶχε σκοτώσει ἓνα παιδάκι πέντε χρονῶν, ἀφοῦ τὸ ξεγέλασε μὲ παιχνίδια καὶ ἀσέλγησε πάνω του· ἓνα φιλήσυχο γεροντάκι ἀπὸ τὸ Στάροντουπ, ποὺ ἀπὸ αἰρετικοῦ πάθος εἶχε κάψει μιὰν ἐκκλησιά· ὁ χωρατατζῆς ὁ Σκουράτωφ· ὁ Βησαρίων ποὺ ξεροβολοῦσε αἷμα καὶ κακία. Ἐνας ἄγραφος κώδικας εἶχε ὀρίσει γιὰ κριτήριο τῆς ἱεραρχίας μέσα στὴν κοινωνία τοῦ κάτεργου, τὴ φυλὴ: Εἴταν ἐκεῖ Τσερκέζοι, ἔβραῖοι, μογγόλοι, οὐκρανοὶ, πολωνοὶ, μοσχοβίτες, ποὺ ἀφοῦ δώσανε φρικιαστικά δείγματα τῆς ἰδιοφυΐας τους στὸ ἐγκλημα, τώρα ἔκαναν διάφορα φανερά καὶ λαθραῖα ἐπαγγέλματα γιὰ νὰ καλλιτερεύσουν τὶς συνθήκες τῆς ζωῆς τους: τοκογλύφοι, πωλητὲς βότκας, κουρεῖς, τσαγκάρηδες, θεληματάρηδες, αὐτοὶ ποὺ προμήθευαν

τραπουλόχαρτα καὶ καπνὸ. Οἱ περισσότεροι δὲ μιλοῦσαν γιὰ τὰ ἐγκλήματά τους καὶ τὸ παρελθόν, μερικοὶ, ὅμως, ὄρες-ὄρες πνίγονταν ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ποῦν τὸ μυστικὸ τους γιὰ νὰ ξελαφρώσουν. Ἡ μέρα τους ἀρχιζε, ὅταν τὴν αὐγὴ χτυποῦσε ἐγερτήριο τὸ τύμπανο. Τότε, ἓνας βαθμοφόρος ἀνοίγε τραντάζοντας τὴν πόρτα τοῦ θαλάμου ἀπ' ὅπου ἔμπαινε ὀρηκτικὸς ὁ ἀέρας καὶ ξεσήκωνε τὰ σκεπάσματα τῶν κρεβατιῶν. Οἱ κατεργίτες, παγωμένοι, κατσουφιασμένοι, ἀνασηκώνονταν, συχνὰ βρίζοντας, μερικοὶ σταυροκοπιόνταν ἀπὸ συνήθεια, ἄλλοι μούγκριζαν, καὶ βροντοκοπώντας τὶς ἀλυσίδες τους στριμώχνονταν γύρω ἀπ' τοὺς τενεκέδες μὲ τὸ νερό. Τρεκλίζοντας κι' ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς ἔριχνε μὲ τὴ σειρά του λίγο νερὸ στὰ ξυλιασμένα ἀπ' τὸ κρῦο χέρια του γιὰ νὰ πλύνει τὰ μάτια καὶ ξεφουσοῦσε κάμποσα λεπτὰ ὕστερα τὴν ἀχνα τῆς ἀναπνοῆς του πάνω τους γιὰ νὰ τὰ συνεφέρει. Ἡ τροφή εἴταν τακτικὰ ψωμὶ ἀπὸ σίκαλη καὶ λαχνόσουπα, ὅπου ἔπλεαν λίγα κομματάκια κρέας. Τὶς γιορτὲς τοὺς πρόσθεταν καὶ λίγο ψητὸ σιμιγδάλι· τὴ σαρακοστή, ὅμως, κουρκούτι μὲ νερό. Ὑστερα, μὲ συνοδεία φρουρῶν ἔβγαιναν φορώντας γκριζὸ πανταλόνι, σακάκι γκριζόμαυρο μὲ τὸν ἀριθμὸ τους ραμένον στὴν πλάτη, κοντογοῦνι καὶ κασκέτο χωρὶς γεῖσο, γιὰ νὰ κάνουν διάφορα βαρεῖα οἰκοδομικὰ ἔργα στὴν παγωμένη στέπα, ἢ στὸ κοντινὸ χωριό, ὅπου συχνὰ οἱ σπλαχνικοὶ μουζικκοὶ τοὺς δίνανε καπίκια, πηταράκια ἢ καπνὸ. Ὄταν νύχτωνε, ἢ πόρτα τοῦ θαλάμου τους ἔκλεινε καλά. Τότε, μέσα σ' αὐτὸ τὸ ξύλινο ὑπνωτήριο μὲ τὸ λιγδιασμένο πάτωμα, τὰ ψηλά μικρά παράθυρα, τὶς σαρακοφαγωμένες ξυλοδεσιές τοῦ ταβανιοῦ ποὺ στάλαζαν νερὸ καὶ τὶς χαραματιές στοὺς τοίχους, ἀπ' ὅπου τὸ ρεῦμα τοὺς λόχευε, «στοιβάζονταν σὰ ρέγγες σ' ἓνα βαρέλι». Τὰ λίγα δαυλιὰ στὴ θερμάστρα δὲν ἔφταναν γιὰ νὰ λυώνει ὁ πάγος μέσα στὸ θάλαμο, ὅπου ἔπλεναν οἱ ἴδιοι τὰ ἀσπρόρουχά τους, χύνοντας ἐδῶ κι' ἐκεῖ τὶς σαπουνάδες ὥστε νὰ δυσκολεύονται ἔπειτα νὰ πατήσουν. Καὶ καθὼς δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ βγαίνει κανεὶς τὴ νύχτα, εἶχαν βάλει στὴν εἴσοδο τοῦ ὑπνωτηρίου τενεκέδες γιὰ τὴ φυσικὴ τους ἀνάγκη, ἀπ' ὅπου ἡ ἀποφορὰ διαχυνόταν σ' ὄλο τὸν κλειστὸ χῶρο. Τὸ κρεβάτι τοῦ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς εἴταν δυὸ σανίδες, ὅπου ρίχνοντας πάνω του γιὰ σκέπασμα τὸ κοντὸ του παλτὸ ἄφηνε ἀκάλυπτα τὰ πόδια. Ἔτσι, τὸ χειμῶνα τρεμούλιαζε ὅλη νύχτα ἀπὸ τὸ κρῦο, ἐνῶ τὸ καλοκαίρι στριφογύριζε ἀπὸ τὶς ψεῖρες, τοὺς ψύλλους καὶ τοὺς κοριοὺς... Μόλις οἱ φρουροὶ βγαίνανε στὸ διάδρομο, οἱ κατάδικοι μισοσηκώνονταν καὶ ρίχνονταν στὴ χαρτοπαιξία, πίνανε βότκα, ποὺ τὴν προμηθεύονταν λαθραῖα, κάνανε διαγωνισμοὺς

ποιὸς θὰ ξεπεράσει τὸν ἄλλον στὶς βρισιές. Συχνὰ τσακώνονταν κι' ἔρχονταν στὰ χέρια. Τέλος, πέφτανε κατάκοποι στὶς σανίδες τους καὶ ροχάλιζαν γρυλίζοντας σὰ γουρούνια. Ὁ ἐπιστάτης ἔκανε κάμποσους αἰφνιδιασμούς: Μπαίνοντας, ξαφνικά, στὸ θάλαμο μὲ τρανταχτὸ βῆμα καθὼς χτυποῦσε ρυθμικά τὸ μαστίγιο στὴ μπότα του, γυρόφερνε ἕνα κόκκινο βλέμμα ἀγριμιοῦ στοὺς κοιμισμένους, κι' ὅταν εἶχε διάθεση ἔριχνε μερικές βουρδουλιές στὰ πόδια κάποιου, φωνάζοντάς του πὼς ἀρκετὴ ὥρα κοιμήθηκε ἀπὸ τὸ δεξιὸ πλευρὸ κι' εἶταν πιὰ καιρὸς νὰ γυρίσει στ' ἄλλο. Μιὰ φορά τὴ βδομάδα τοὺς ἔκαναν λουτρὸ μέσα σ' ἕνα καμαράκι μὲ ξύλινη ἐξέδρα, ὅπου ρίχνανε νερὸ σὲ ἀναμένα κάρβουνα γιὰ νὰ γεμίζει ἀχνό. Στοιβαγμένοι σ' αὐτὴ τὴν ἐξέδρα, πού μόλις χωροῦσε ὀκτώ, δεκάδες γυμνοὶ κατεργίτες μὲ τὰ τέσσερα κοιλὰ βάρη στὰ πόδια τους, σήκωναν πανδαιμόνιο ἀπ' τὰ σιδερικά καὶ τὶς βρισιές τους, καθὼς προσπαθοῦσε ὁ ἕνας, τυφλωμένος ἀπ' τὸν ἀχνό, νὰ κλέψει τὰ βρώμικα ξεπλύματα τοῦ ἄλλου καὶ νὰ τὰ ρίξει πάνω του, γιὰ τὸ νερὸ εἶτανε λιγοστό. Πολλές φορές οἱ φρουροί, γιὰ νὰ τοὺς βοηθήσουν σ' αὐτὸ τὸ καθάρισμα, τοὺς χτυποῦσαν μὲ βρεμένες σκούπες. Μιὰ μέρα, ὕστερα ἀπὸ ἕνα τέτοιο καθάρισμα μὲ χτύπημα σκούπας, ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς γλύστρησε ἀπότομα, ἔπεσε ἀπ' τὴν ἐξέδρα στὰ γλυστερὰ νερά, κι' ἄρχισε νὰ τινάζει τὰ μέλη του μὲ σπασμούς ἀπὸ μιὰ δυνατὴ κρίση ἐπιληψίας. Κάτι σὰν ψυχαγωγία γιὰ πολλοὺς εἶταν οἱ λίγες ὥρες πρὶν ἀπ' τὸ κλείσιμο μέσα στὸ ὑπνωτήριο, ὅπου τὶς περνοῦσαν στὴν τραπεζαρία. Τότε, οἱ νίλλες πού σκάρωναν οἱ σωματώδεις στοὺς ἀδύνατους, οἱ πιὸ πονηροὶ στοὺς ἀφελεῖς, οἱ ἐξυπνάκηδες στοὺς βαρύθυμους, μαζὺ μὲ τὶς προκλήσεις πού καταλήγανε σὲ χειροδικίες, τὶς διαπομπεύσεις μὲ τὴν ἀνοχὴ τῶν φρουρῶν καὶ τὰ γιουχαΐσματα συμπλήρωναν τὴν ἐξουθενωτικὴ ζωὴ τῆς μέρας ἑνὸς κατεργίτη τοῦ Ὀμοκ.

Ἐνῶ οἱ μέρες περνοῦν μὲ τὸ ρυθμὸ τῆς αἰωνιότητος, πού κρυσταλλώνονται οἱ σταγόνες σ' ἕνα σπῆλαιο, ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς ἀρχίζει νὰ προσαρμόζεται σ' αὐτὴ τὴ ζωὴ, ἀφοῦ τὶς πρῶτες βδομάδες ὑπόφερε ἀπὸ συχνές κρίσεις ἐξ αἰτίας τῆς τροφῆς καὶ τοὺς καθημερινούς ἐξευτελισμούς ἀπὸ τοὺς συγκαταδίκους του. Ἀντιμετωπίζοντας τὸ περιβάλλον του μ' ἀξιοπρέπεια πνευματικοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνεξικακία χριστιανοῦ, — γιὰ τὸν δὲν περνᾷ εἰκοσιτετράωρο σ' αὐτὴ τὴν ὁμοιόμορφη ζωὴ χωρὶς νὰ ταραξεί τὴ μνήμη του τὸ ἐφιαλτικὸ δρᾶμα τῆς πλατείας Σεμινόβσκι μὲ τὴ στιγμιότυπικὴ λεπτομέρεια ἀντίκρου τοῦ ἑνὸς τρούλου πού χρυσίζει καὶ πλάϊ του ἑνὸς στραφτεροῦ κουμπιοῦ, — σιγά - σιγά κάτω ἀπ' τὴν ἐπιφάνεια τῆς ἀθλιότητος

ξαναζεσταίνεται ἡ ζωὴ, ὅπως κάτω ἀπ' τὴν κρυσταλισμένη στέππα σκάει τὸ ὑπέδαφος γιὰ νὰ ξεμυτίσει τὸ ἀνοιξιὰτικο τριφύλλι. Ὅσο ὁ πόθος, γιὰ νὰ διασώσει αὐτὴ τὴ ζωὴ, θερμεύει μέσα του, ἀδιαφορεῖ γιὰ ὅ,τι τὸν περιβάλλει. Ἔτσι, κατορθώνει τὸ σπάνιο, ἐνῶ τοῦ εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ βρῆται μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους, μπορεῖ νὰ σκέπτεται καὶ νὰ δραματίζεται σὰ νάναι ὀλότελα μόνος του. Κι' εἶναι πιὰ μικρὴ εὐτυχία, ὅταν καταφέρει τὸ γιατρὸ τοῦ κότεργου, πού συμπαθεῖ αὐτὸν τὸ λιγομίλητο κατάδικο, νὰ τοῦ δικαιολογεῖ λίγες μέρες στὸ ἀναρωτήριο, γιὰ τὸ τότε, μπορεῖ νὰ διαβάσει λεύτερα τὸ μικροῦλι Εὐαγγέλιο τῆς Ναταλίας φὸν Βίζιν καὶ νὰ μὴν κρύβεται κάτω ἀπ' τὰ σκεπάσματα γιὰ νὰ ξεφυλλίσει στὰ γρήγορα λίγες σελίδες του, καθὼς οἱ αὐγινές ἀκτίνες λοξεύουν ἀπ' τὸ λασπωμένο παραθυράκι τοῦ θαλάμου. Σ' αὐτὲς τὶς στιγμὲς τῆς ἀπομόνωσης, ὅπως δὲν αἰσθάνεται ὅτι εἶναι ἀπὸ ὕλη ἀφοῦ ξεχνᾷ ὀλότελα τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον, ἔχει τὴ δύναμη νὰ ἀναπολεῖ τὸ παρελθόν, καθὼς τὸ κρίνει, μὰ καὶ νὰ δραματίζεται τὸ μέλλον του. Ἔτσι, ἀνασκαλεύοντας σ' αὐτὸ τὸ παρελθὸν ἀρχίζει νὰ βλέπει, μὲ ξάφνιασμα στὴν ἀρχή, μ' ἔκσταση ἔπειτα, πὼς τούτῃ ἡ «ἀγαθὴ μοῖρα», ὅπως ὡς τώρα τὴν ἀποκαλοῦσε, πού μὲ τὸ μαγικὸ τῆς ραβδί μετάρπεπε τὰ θλιβερά περιστατικὰ τῆς ζωῆς του σὲ πραγματοποιήσεις στὴν τεχνὴ του, φροντίζοντας πάντα νὰ τοῦ βάζει ἐμπόδια γιὰ νὰ ἐπιστρέφει στὸ πνευματικὸ προορισμὸ του· αὐτὴ ἡ ἀγαθὴ θεά, πού τὴν αἰσθανόταν σὰν ἡσκιο πλάϊ του, καθὼς στεκόταν ἔκτος στὴ σειρά μπρὸς στὸ ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα τῆς πλατείας Σεμινόβσκι, εἶταν Ἐκεῖνος πού, ἐνῶ σήκωσε ἕνα βαρὺ σταυρὸ καὶ γεύτηκε «χολὴν καὶ δξος», συγχώρησε τοὺς ἐχθροὺς του καὶ νίκησε. Καὶ τὸ παρηγορητικὸ δρᾶμα τοῦ Θεανθρώπου, πού μαρτύρησε ὅπως αὐτὸς τώρα μαρτυρᾷ, ἔρχεται ὀλοένα πιὸ συχνὰ νὰ τοῦ ἀπαλύνει τοὺς πόνους. Ὡς πού, σὲ κάποια ἀποκαλυπτικὴ στιγμὴ, ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς αἰσθάνεται νὰ ταυτίζεται μὲ τὸ ἰδανικὸ του πρότυπο, τὸ Χριστό, καὶ νὰ θησαυρίζει ψυχικὴ δύναμη, αἰσιοδοξία ἀπ' τὸν πόνο: «...Ἐζήσα καὶ τὸ δοκίμασα αὐτὸ πού σὰς λέγω, θὰ γράψει στὴ Ναταλία φὸν Βίζιν μόλις λευτερωθεῖ ἀπ' τὸ κότεργο, πὼς σὲ τέτοιες στιγμὲς διψᾷ κανεὶς γιὰ πίστη ὅπως τὸ ξεραμένο χορτάρι γιὰ νερὸ καὶ τὴ βρίσκει πλέρια, γιὰ τὴν ἀλήθεια ἀποκαλύπτεται μέσα στὴ δυστυχία. Σὰς τὸ λέω ἐγὼ αὐτό, πού εἶμαι παιδί τοῦ αἰῶνα μου, παιδί τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς ἀμφιβολίας. Σὲ τέτοιες στιγμὲς ἐδραϊώθηκε μέσα μου ἡ πίστη πὼς δὲν ὑπάρχει πιὸ ἀγαθὸ, πιὸ βαθύ, πιὸ συμπαθητικὸ, πιὸ λογικὸ, πιὸ ἀντρίκιο καὶ πιὸ τέλειο ἀπὸ τὸ Χριστό· καὶ συλλογίζομαι μὲ ζηλωτοῦ ἀγάπη, πὼς ὄχι μόνον δὲν ὀ-

πάρχει μὰ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει. Κι' ἀκόμη, ἂν κανένας μοῦ ἀπόδειχνε πὼς ὁ Χριστὸς εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια καὶ πὼς πράγματι ἡ ἀλήθεια ὑπῆρξε ἔξω ἀπὸ τὸ Χριστό, θὰ προτιμοῦσα νὰ μείνω μὲ τὸ Χριστὸ παρά μὲ τὴν ἀλήθεια...». Εἶναι τὰ ἴδια σχεδὸν λόγια πού, εἴκοσι χρόνια ἀργότερα, μέσα στοὺς «Δαιμονισμένους» ὁ Σάτωφ θὰ τὰ πετάξει κατάμουτρα τοῦ Σταυρόγκιν ὕστερα ἀπὸ μιὰ διαλεκτικὴ μονομαχία.

Ἔρχονται διαστήματα πού ἡ ζωὴ στὸ κάτεργο τοῦ γίνεται πῶς βολικὴ. Ἡ γυναίκα τοῦ ἀρχιάτρου τοῦ δίνει κάθε τόσο τσαΐ, συχνότερα κρασί καὶ τὴ γαλλικὴ ἐφημερίδα «Ὁ Βορράς». Συμπαθώντας τὴ λεπτὴ τοῦ ὑγεία καὶ τὴ φρονιμάδα του κάποιοι βαθμοφόροι τοῦ Ὀμσκ τὸν ἀποσποῦν γιὰ λίγο, στὰ γραφεῖα τους. Ἐτσι γνωρίζει μερικοὺς μῆνες ξεκούρασης, σχεδὸν εὐτυχίας. Γιὰ λίγο, ὅμως. Ἐνας αὐστηρὸς συνταγματάρχης, πού νομίζει πὼς πολιτικὸς κατάδικος δὲν μπορεῖ νὰ ἐργάζεται σὰν γραφιάς, τὸν ξαναστέλνει στὸ κάτεργο. Ὡστόσο, πάντα βρίσκει ἀξιωματικούς στὴ φρουρὰ τοῦ Ὀμσκ, πού εὐκολύνουν τὶς ἐξόδους του στὸ χωριό. Τὸ Μάρτη τοῦ 1852, ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς τοῦ φρουρίου κάνει αἴτηση στὴν Πετρούπολη ζητώντας τὴν ἄδεια γιὰ νὰ μεταφέρει τοὺς κατάδικους Ντούρωφ καὶ Ντοστογιέβσκη σ' ἐλαφρότερη κατηγορία καὶ νὰ τοὺς βγάλει τὶς ἀλυσίδες. Ἡ αἴτηση, ὅμως, μὲ κακὴ εἰσήγηση τῆς Πετροπολίτικης γραφειοκρατίας ἀπορρίπτεται ἀπὸ τὸν Τσάρο. Ἐτσι, περνοῦν ἄλλοι εἴκοσιτέσσερις μῆνες, πότε δύσκολοι, πότε, ὅπως οἱ τελευταῖοι, ὑποφερτοί, γιὰτὶ μὲ τὶς ἐξόδους του στὸ χωριὸ βρίσκει εὐκαιρίες νὰ διαβάζει βιβλία. Ὡς πού ἔρχεται ἡ ποθητὴ μέρα, ἡ μεγάλη στιγμή: Ἀποβραδὶς γεμᾶτος μελαγχολία, ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς, γυροφέρνει ὄλα τὰ μέρη, ὅπου γιὰ τέσσερα χρόνια ξόδεψε τὴ νιότη του. Τὸ χάραμα, προτοῦ οἱ πρῶν συνάδελφοί του ξεκινήσουν γιὰ τὶς ἀγγαρεῖες, σφίγγει τὰ ροζιάρικα χέρια τους τὸν ἀντιχαιρετοῦν ἄλλοι ἐγκάρδια καὶ ἄλλοι μὲ βαρυθυμιά. Στὸ σιδηρουργεῖο σποῦν ἀπὸ τὰ πόδια του ἀλυσίδες. Ἐνας κόμπος τοῦ πνίγει τὸ λαιμό, ὅπως τοῦ φωνάζουν μερικοί: «Λεύτερος. Στὴ χάρη τοῦ Θεοῦ...» Ἐτσι, ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς νιόγερος, μὲ σακατεμένη ὑγεία, μ' ἓνα πεντάγραμμο ἀπὸ βαθειὲς ρυτίδες στὸ πάντα ἐπιβλητικὸ μέτωπο, ρουφηγμένα μάγουλα, δασεῖα γενειάδα, ἐπιληπτικὸς, μὰ γεμᾶτος ἀνθρωπιά, γιὰτὶ ἔχει τὴ συναίσθηση πὼς ἐγκλημάτισε ἐναντίον τῆς ρωσικῆς κοινωνίας καὶ τοῦ Τσάρου παρακούοντας τὸ Χριστὸ καὶ ἔλαβε δίκαια τὴν ποινὴ του, ἀφήνει στὶς 15 Φεβρουαρίου 1854 τὸ κάτεργο τοῦ Ὀμσκ. Εἶναι ἓνα ἀνυπεράσπιστο τρυφερὸ ἀγρίμι μέσα στὴν ἀπέραντη στέπα. Ὡστόσο, γράφοντας ὕστερα ἀπὸ τέσσερα χρόνια στὸ

Μίσσα, τὸ τονίζει: «Εἶναι φῶς μέσα στὴν ψυχὴ μου». Εἶναι τὸ φῶς ἀπ' τὴν παρουσία τοῦ Χριστοῦ, πού θὰ τὸν χειραγωγεῖ πιά σ' ὄλη τὴ ζωὴ του.

* * *

Καθὼς μένει γιὰ λίγες μέρες στὸ Τομπόλσκ, ὅπου βλέπει τοὺς ἀγαπημένους του γέρο-ἐπαναστάτες, αἰσθάνεται τὴν ἡδονικὴ κομάρρα ἐκείνου πού πέρασε βαρεῖα ἀρρώστεια, καὶ τώρα, στὰ πρῶτα βήματα τῆς ἀνάρρωσης, τρεκλίζει μὲ παιδιὰστικὴ χαρὰ. Ὡσαυτὰ ἀνακαλύπτει γύρω του σὰ νάχε χάσει τὴν δρασὴ του καὶ πάλι τὴν ἀπόκτησε ξαφνικά. Ὡσαυτὰ γεννοῦν μέσα του τὴν παρθενικὴ συγκίνηση τοῦ πρωτογνώριμου: Ἡ καθημερινὴ ζωὴ μὲ τὸν ἅγιό μόχθο τῆς, ἡ σαμαρειτικὴ συντροφιά τῆς γυναίκας, τὸ σεραφικὸ χαμόγελο στὸ πρόσωπο ἑνὸς παιδιοῦ, μιὰ ἀπρόοπτη ἡλιακτίδα πού γαλαζώνει τὸ σιβηρικὸ οὐρανό, αὐτὸ τὸ προανάκρουσμα ἀπὸ τὶς διάχυτες μυρωδιὲς καὶ τοὺς μελωδικοὺς ψίθυρους στὴ συμφωνία τῆς ἀνοιξῆς. Ὡσαυτὰ στὴ ζωὴ! Πόσο εἶχε ἀμαρτήσῃ ἐνώπιόν τῆς. Αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ γονατίσει καὶ νὰ προσκυνήσει αὐτὴ τὴν προνομιούχα ρούσικη γῆ τώρα πού ἐξαγνίστηκε ἀπ' τὸ κρίμα του, ὅπως ὕστερα ἀπὸ δέκα χρόνια στὸ «Ἐγκλημα καὶ τιμωρία» ἡ Σόνια θὰ προστάξει τὸ Ρασκολνίκωφ νὰ τὸ κάνει πρὶν φύγει γιὰ τὴ Σιβηρία: «Πήγαινε σ' ἓνα σταυροδρόμι, γονάτισε μπροστὰ σ' ὄλο τὸ λαὸ, φίλησε τὴ γῆ, γιὰτὶ καὶ ἐναντίον τῆς ἀμαρτήσῃς, καὶ πῆς σ' ὄλο τὸν κόσμον μὲ μεγάλη φωνή: Εἶμαι δολοφόνος!». Τώρα ἡ ψυχὴ του, καθὼς κρῶνει μέσα στὴ σιβηρικὴ ἐρημιά, ἀποζητᾷ τὶς χαρὲς τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου γιὰ νὰ τὴ ξεστάνουν: τὴν εὐλογημένη οἰκογένεια, ἓνα σπίτι, τὴν ἡρεμὴ ἀνάσα ἑνὸς παιδιοῦ...

Μ' αὐτὴ τὴν προσδοκία φτάνει στὸ Σεμιπαλατίνσκ, μιὰ κωμόπολη στὴν ἄκρη τῆς κερκίτικης στέπας, γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ στὴ φρουρὰ του, ὅπως ἀπαιτοῦσε ἡ ἀπόφαση τοῦ στρατοδικείου πού τὸν καταδίκασε. Ἡ λεπτὴ τοῦ ὑγεία καὶ οἱ καλοὶ τρόποι του δὲν ἀργοῦν νὰ κερδίσουν τὴ συμπάθεια τοῦ ταγματάρχη του, πού μ' εὐχαρίστηση ἀνακαλύπτει σ' αὐτὸν τὸν ἄτυχο στρατιώτη ἓνα λαμπρὸ δάσκαλο γιὰ νὰ μάθει στὸ παιδί του γαλλικά. Τὸν προτείνει καὶ σ' ἄλλους ἀξιωματικούς. Σὲ λίγο, γιὰ ν' ἀποφεύγει τὰ πολλὰ γυμνάσια, τὸν ἀποσπᾷ στὴν ἐπιμελητεία. Ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς, ἀπὸ τὶς οἰκονομίες πού κάνει τώρα, νοικιάζει ἓνα καμαράκι μὲ καναβατσένιο μεσότοιχο στὸ σπίτι τῆς χήρας ἑνὸς στρατιώτη κι' ἀγοράζει ἓνα σαμοβάρι. Κάθε βράδυ εὐλογεῖ τὸ Θεό, πού ὄλα τοῦ τὰ φέρνει καλά: Ἐχει τὴν εὐνοια τοῦ ταγματάρχη του, τὴν ἐκτίμηση τῆς κοινωνίας τοῦ Σεμιπαλατίνσκ, πού τὴν ἀποτελοῦν δημόσιοι ὑπάλληλοι, ἔμποροι, κερκέζοι ἀγρότες καὶ ἀξιωματικοί. Σὲ λίγο, τὸ φιλο-

λογικό του τάλαντο ἐνθουσιάζει τις γυναῖκες τῶν ἀξιωματικῶν, πού τὸν προσκαλοῦνε στίς βεγγέρες τους. Ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς μπορεῖ νὰ αὐτοσυγκεντρῶνεται. Ἡ ζωὴ ἔχει πιά ξαναρχίσει. Γράφει τὸ πρῶτο, ὕστερα ἀπὸ τέσσερα χρόνια, γράμμα στὸ Μίσα: Τοῦ περιγράφει τὴ ζωὴ στὸ κάτεργο· τὴν καλὴ του ψυχικὴ διάθεση τὸν ρωτᾷ γιὰ φίλους, γιὰ ἀγαπητοὺς συναδέλφους στὰ Γράμματα, γιὰ περιοδικά. Τοῦ ζητᾷ βιβλία κοινωνιολογικά, ἱστορικά, φιλοσοφικά, ἱστορικά, ἀρχαίους Ἕλληνας καὶ λατίνους, πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, λεξικά. Ὑστερα ἀπὸ τρεῖς μῆνες παίρνει ἀπὸ τὸ Μίσα ἀπάντηση μαζί με πενήντα ρούβλια. Εἶναι τὸ πρῶτο γράμμα, — περιστέρι ἀπὸ τὴν ἀγαπημένη Πετρούπολη! Ἀπὸ τὴ μεγάλη ζωὴ! Στὸ μεταξὺ, τὰ παγωμένα βράδια μετὰ τὸ ἀλειμματοκέρι πλάι του ξεχνιέται ὡς τὰ χαράματα πίνοντας φλυτζάνια τσάι καὶ γράφοντας τις ἀγαμνήσεις τοῦ κατεργιτή Γκοριάντσικωφ ἀπὸ τὸ κάτεργο, τις «Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ σπίτι τῶν πεθαμένων». «Αἰσθάνομαι σὰ νὰ περιμένω κάτι, γράφει στὴ φίλη του Ναταλία φὸν Βίζιν. Θάλεγε κανεὶς πὼς ἀκόμη εἶμαι ἄρρωστος καὶ πὼς σὲ λίγο θὰ γίνω στὴ ζωὴ μου κάτι ἀποφασιστικό, πὼς πλησιάζει ἡ κρίσιμη στιγμή τῆς ζωῆς μου καὶ πὼς θὰ μοῦ ἔρθει κάτι, γλυκὸ καὶ φωτεινὸ, μπορεῖ θυελλῶδες, μὰ, ὡστόσο, ἀναπόφευκτο...».

Προαίσθησις ἀξιοθαύμαστη: Αὐτὸ τὸ ἀποφασιστικὸ στὴ ζωὴ του, τὸ «θυελλῶδες», εἶναι ὁ ἔρωτας πού τοῦ ἐμπνέει, σὲ λίγο, ἡ Μαρία Ντημητρίεβνα Ἰσάγιεφ, ἕγρονή κάποιου γάλλου πολιτικοῦ ἐξόριστου. Ψηλόλιγνη, ξανθὴ, νευρική, καλλιεργημένη, ἡ ἀσθενικὴ αὐτὴ γαλλορωσίδα Μποβαρὺ πού, πρὶν φιλόδοξη ἀπὸ τις τρεῖς ἀδελφές της, εἶχε ἀφήσει τὸ πατρικὸ της σπίτι στὸ Ἀστραχαν γιὰ νὰ γίνω χορεύτρια καὶ κατάληξε στὴν ἄκρη τῆς κερκίτικης στέπας γυναῖκα ἐνὸς ἀλκολικοῦ ὑπαλλήλου μὲ ἕνα παιδί, θὰ ταραξέει τὸν Φεντόρ Μιχαήλοβιτς, ὅπως ἡ ξαφνικὴ θύελλα ἕνα φτενὸ δέντρο στὴ στέπα. Ὁ ἐξόριστος στρατιώτης πού εἶναι τριάντα τριῶν χρόνων καὶ τὰ σημάδια ἀπὸ τις ἀλυσίδες τοῦ κάτεργου ἔχουν κάνει ἕνα βραχιόλι μετὰ σκοτωμένο αἷμα γύρω στοὺς ἀστραγάλους του, θὰ αἰστανθεῖ γιὰ τὸν «ξανθὸ ἄγγελο» τὸ πρῶτο, — ἴσως τὸ μοναδικὸ σὲ ἔνταση, — ἔρωτικό πάθος, πού οἱ συγκλονιστικὲς φάσεις του, ἄλλοτε καθαγιασμένες ἀπὸ τὴ θυσία κι' ἄλλοτε πνιγμένες σὲ μιὰ παραφορά δαιμονική, μόλις ἔχουν ἀποτυπωθεῖ στὰ γράμματά του. Τὴ γνώρισε στὴ βεγγέρα ἐνὸς ἀξιωματικοῦ καὶ προσφέρθηκε νὰ δώσει μαθήματα γαλλικῆς στὸ παιδί της. Τὸ παράταιρο ζευγάρι, πού ὕστερα ἀπὸ δέκα χρόνια θὰ τοῦ ἐμπνεύσει τὸ πρότυπο τοῦ Μαρμελάντωφ καὶ τῆς γυναίκας του μέσα στὸ «Ἐγκλημα καὶ Τιμωρία», δέχτηκε μετὰ πολλὴ συμπάθεια σπίτι του τὸ μορ-

φωμένο στρατιώτη· καὶ κείνος, καθὼς ἐξορμούσε γιὰ τὴ ζωὴ, αἰστανθηκε ξαφνικὰ ν' ἀνθίζει ἕνας μαγικός κόσμος μέσα του μπροστὰ στὴν ἔωθινὴ παρουσία τῆς Μαρίας Ντημητρίεβνας. Ἡ ἔρωτικὴ συμφωνία ἀρχίζει μετὰ ὑποβλητικὰ πιανίσιμα, ὅσο ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς κρύβει τὸ ἁμαρτωλὸ αὐτὸ πάθος γιὰ μιὰ γυναῖκα παντρεμένη πού, μ' ὅλη τὴν κοκεταρία της ὅτι ἔχει ἕναν τόσο ταλαντοῦχο θαυμαστή, μετὰ γνωριμίες στὴν Πετρούπολη, μένει, ὡστόσο, τίμια σύζυγος καὶ δὲν τὸν ἐνθαρρύνει. Κάποια στιγμή, μάλιστα, νομίζει κανεὶς πὼς ἡ συμφωνία θὰ μείνει «ἡμιτελής», γιὰτὶ ὁ ἀπροσδόκητος ἐρχομὸς τοῦ νεαροῦ εἰσαγγελέα βαρῶνου Βράγγελ, θαυμαστῆ τοῦ Ντοστογιέφσκη ἀπὸ τὴν Πετρούπολη, πού μετὰ τὸν καιρὸ τοῦ ἀνοίγει ὅλες τις πόρτες στὸ Σεμιπαλατίνσκ καὶ καλυτερεύει πολὺ τις συνθήκες τῆς ζωῆς του, φαίνεται ν' ἀπομακρύνει γιὰ λίγον καιρὸ τὸν Φεντόρ Μιχαήλοβιτς ἀπὸ τὴ γοητεία τῆς Μαρίας Ἰσάγιεφ. Μὰ, ὅταν τὸ ζευγάρι φεύγει γιὰ τὸ Κουζνέσκ, κάπου τετρακόσια βέρστια στὸ βάθος τῆς στέπας, κι ἀπὸ κεῖ κάποια μέρα ἡ Μαρία Ντημητρίεβνα γράφει στὸν πιστὸ φίλο της πὼς ἔμεινε χήρα ἀπροστάτευτη μὲ ἕνα ὄρφανὸ παιδί, ξεχύνονται σὰν τραγικὰ φορτίσιμα, τὰ γράμματά του, ὅπου τις ἐξομολογεῖται τὸ κρυμμένο πάθος του καὶ τὴν παρακαλεῖ νὰ γίνω γυναῖκα του. Ἐκείνη, μόλις τὴν δραματικὴ θέση της, διστάζει. Τὸν ἀφήνει νὰ καταλάβει πὼς μετὰ τὸ δύσκολο χαρακτῆρα της δὲν εἶναι ἡ γυναῖκα πού τοῦ ταιριάζει, ἐνῶ θὰ συλλογίζεται πὼς ὁ γάμος μὲ ἕναν ἐξόριστο στρατιώτη δὲ θάλλαζε ριζικὰ τὴ ζωὴ της ὅπως ἐπιθυμοῦσε. Ὑπάρχει καὶ κάποιος νεαρὸς δάσκαλος ἐκεῖ στὸ Κουζνέσκ, πού σὰ νὰ τὸν συμπαθεῖ... Γιὰ μιὰ στιγμή μέσα στὴν ἀβυσσαλέα ψυχὴ τοῦ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς, ὅπου διαγωνίζονται ὁ Χριστὸς μετὰ τὸ δαίμονα, φαίνεται νὰ κυριαρχεῖ τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας. Τῆς γράφει σὰν ἱππότης, πὼς μπορεῖ ν' ἀποφασίσει ὅπως αἰσθάνεται κι' εἶναι πρόθυμος, μετὰ τις γνωριμίες του, νὰ βοηθήσει τὴ θέση τοῦ νεαροῦ δασκάλου, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ τὴν κάνει εὐτυχισμένη καθὼς τῆς ἀξίζει. Μὰ, σὲ λίγο, ἡ θύελλα ἀπὸ τὰ ἀνυποψίαστα βάθη του ἀναταράζει αὐτὴ τὴ φαινομενικὴ γαλήνη. Ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς φλογίζεται ἀπότομα ἀπὸ τραυματισμένο πόθο καὶ ζήλεια. Οἱ νύχτες του εἶναι ἀνυπόφορες ἀπὸ τις νευρικές του κρίσεις, ἐνῶ μάταια ὁ πιστὸς του φίλος, ὁ Βράγγελ, προσπαθεῖ νὰ τὸν συγκρατήσῃ, γιὰτὶ θέλει νὰ πνιγεῖ στὸν Ἰρτίτς. Ζητᾷ χρήματα ἀπὸ τὸ Βράγγελ, χρήματα ἀπὸ τὸ Μίσα, χρήματα ἀπὸ συγγενεῖς. Καὶ παρακαλεῖ φίλους στὴν Πετρούπολη νὰ τοῦ ἐξασφαλίσουν τις ἐπωμίδες τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ, γιὰ νὰ βαρύνει στὴ ζυγαριὰ τῆς Μαρίας Ντημητρίεβνας, πού γέρνει στὸ μέρος τοῦ δασκαλάκου: «Τὸ αἶσθημά μου γιὰ κεῖ-

νη εἶναι τώρα τὸ μόνο πράγμα πού ἔχω στὸν κόσμο. Δὲ ζῶ, δὲν ἀναπνέω, παρὰ ἀπὸ κείνη καὶ γιὰ κείνη», γράφει στὸ Μίσα. Μέσα του διασταυρώνεται τὸ σκοτεινὸ πάθος ἑνὸς Ντημήτη Καραμάζωφ γιὰ τὴ Γκρούσενκα μὲ τὴν τρυφερὴ ἀγάπη τοῦ πρίγκηπα Μίσκιν γιὰ τὴ Ναστάσια Φιλίπποβνα, — ἡ ἀμαρτία μὲ τὴν δσιότητα, οἱ δυὸ πόλοι ὅπου γύρω τους θὰ κινηθεῖ ἡ μιὰ διάσταση τοῦ μελλοντικοῦ ἔργου του. Οἱ κρίσεις εἶναι ὀλονύκτιες καί, γιὰ τὴ λεπτὴ ὑγεία του, καταστρεπτικές: «Τὸ καταλαβαίνω, πὼς ἓνας ἔρωτας τέτοιου εἴδους εἶναι πιά ἀρρώστια...», γράφει ἀπελπισμένος στὸ βαρῶνο Βράγγελ, πού ἔχει φύγει γιὰ τὴν Πετρούπολη κι' ἀπὸ κεῖ ἐνεργεῖ νὰ γίνει ὁ δυστυχισμένος φίλος του μόνιμος ἀξιωματικός. Ἐπὶ τέλους! Ὑστερα ἀπὸ πολὺμηνες ἐνέργειες τοῦ νεαροῦ βαρῶνου καὶ τοῦ πατέρα του στὴ γραφειοκρατία τῆς Πετρούπολης, ὁ νέος Τσάρος Ἀλέξανδρος Β' ὑπογράφει τὸ διάταγμα τῆς προαγωγῆς του σὲ ἀνθυπολοχαγὸ. Ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς τώρα πιστεύει πὼς θὰ κερδίσει τὴ μάχη του μὲ τὴ στέπα, πού ἐπιμένει νὰ κρατήσῃ δική της τὴ Μαρία Ντημητρίεβνα, ἄσημη γυναίκα ἑνὸς δασκαλάκου. Μὲ τὸ αἶσθημα τῆς ὑπεροχῆς, ὅτι ἔχει εἰσόδημα 600 ρούβλια τὸ μῆνα κι' ἓνα μέλλον στὴν Πετρούπολη, πέρνει λιγοήμερη ἄδεια καὶ φεύγει γιὰ τὸ Κουζνέσκ, ν' ἀναμετρηθεῖ μὲ τὸ δασκαλάκο μέσα στὴν καρδιά τῆς Μαρίας Ντημητρίεβνας. Δὲν πρόβλεψε ἄσχημα: Ἡ χήρα, ὅσο καὶ νὰ μὴν αἰσθανόταν ἔρωτα γιὰ τοῦτον τὸν κακοφτιαγμένον ἄντρα, γοητεύεται ἀπ'τὶς ἐπωμίδες, ἀπὸ τὴν αἴγλη τοῦ μέλλοντός του καὶ συγκατανεύει. Ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Ντοστογιέβσκη γυρίζει στὸ Σεμιπαλατίνσκ νικητῆς, δανείζεται χρήματα, ἐτοιμάζει τὸ νοικοκυριὸ του καὶ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1857 κάνει τοὺς γάμους μὲ τὴ Μαρία Ντημητρίεβνα στὸ Κουζνέσκ. Ἐπειδὴ δὲν ἔχει περισσευούμενες μέρες ἀπ'τὴν ἄδεια του, τὸ νέο ζευγάρι ὑποχρεώνεται νὰ φύγει τὴν ἴδια κιόλας μέρα μὲ ἀμάξι γιὰ τὸ Σεμιπαλατίνσκ. Στὸ δρόμο, ὅμως, ἀπὸ τὴ νευρική ὑπερένταση ὅλης αὐτῆς τῆς βδομάδας, ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς παθαίνει μέσα στ' ἀμάξι δυνατὴ κρίση ἐπιληψίας, ἐνῶ ἡ Μαρία Ντημητρίεβνα τρέμοντας σύγκορμη κάτω ἀπ' τὸ νυφικὸ της φόρεμα παρακολουθεῖ μὲ φρίκη καὶ σιχασιά τὸ σπάραγμα καὶ τοὺς ἀφροὺς ἀπὸ τὸ στόμα αὐτοῦ τοῦ ἀρρωστοῦ, πού εἶναι πιά ἄντρας της. Τὸ νέο ζευγάρι φτάνει, ἐπὶ τέλους, μὲ καθυστέρηση, στὸ Σεμιπαλατίνσκ, ὅπου ἀρχίζει μιὰ ζωὴ ἡσυχῆ καὶ κάπως κοσμική, γιὰτὶ στίς συχνές βεγγέρες μέσα στὸ σπίτι τοῦ ἀξιωματικοῦ Ντοστογιέβσκη μιλοῦνε γαλλικά καὶ συζητοῦν γιὰ λογοτεχνία.

Εἶναι ἡ ἐποχὴ πού ὁ Ντοστογιέβσκη τελειώνει τίς «Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ σπίτι τῶν πεθαμένων» καὶ σχεδιάζει τὸ «Χωριὸ Στεπαντίσκοβο», ἐνῶ ὀλοένα στὰ γράμμα-

τα πρὸς τὸν ἀδελφὸ του τὸ Μίσα καὶ τὸ βαρῶνο Βράγγελ παρακαλεῖ νὰ ἐνεργήσουν γιὰ τὴν ἐπιστροφή τους στὴν Πετρούπολη, ὀρίζει ἀμοιβές γιὰ χειρόγραφα πού τοὺς στέλνει νὰ δημοσιεύσουν καὶ κάνει κρίσεις ὄχι πολὺ εὐνοϊκὲς γιὰ ἓναν νέο συγγραφέα, τὸν Τολστόη, καὶ γιὰ τὴ θαυμάσια «Φωλιά τῶν εὐγενῶν» τοῦ Τουργκένιεφ. Ἀρχίζει ν' ἀποθαρρύνεται, στὴ σκέψη πὼς πρέπει νὰ ξανανοίξει τὸ φιλολογικὸ του δρόμο μὲ τὸ σπαθὶ του καὶ νὰ ξεπεράσει ἄλλους, πού στὸ μεταξὺ προόδευσαν. Ἡ δημοσίευση τῆς νουβέλλας του ὁ «Μικρὸς Ἡρώας» στὰ «Χρονικά τῆς πατρίδας» μὲ ψευδώνυμο τ' ἀρχικά «M.V.», τοῦ ξαναδίνει θάρρος νὰ παλαίψῃ γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ πάλι τὸ λογοτεχνικὸ του γόητρο. Γράφει ἓνα ὕμνητικὸ ποίημα γιὰ τὸν Τσάρο Ἀλέξανδρο Β', ἐλπίζοντας πὼς ὁ Αὐτοκράτορας θὰ συγκινηθεῖ καὶ θὰ τὸν λευτερώσῃ ἀπὸ τὴν ἄθλια Σιβηρία, καὶ ζητᾷ ἀπὸ τὸ συμμαθητὴ του στὴ Σχολὴ ὑπομηχανικῶν, τὸ στρατηγὸ τώρα Τοτλέμπεν, πού ἔχει τὴν αὐτοκρατορικὴν εὐνοια, νὰ τὸν βοηθήσῃ. Τέλος, στίς ἀρχές τοῦ 1858 ἀπόκτησε πάλι τὰ πολιτικά του δικαιώματα καὶ τὸ Μάρτη τοῦ 1859 μιὰ αὐτοκρατορικὴ διαταγὴ τοῦ δίνει τὴν ἄδεια νὰ φύγει ἀπὸ τὸ στρατὸ καὶ νὰ γυρίσῃ στὴ Ρωσία, μὰ τοῦ ἀπαγορεύεται νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Πετρούπολη καὶ στὴ Μόσχα. Ἡ ἄδεια καθυστέρησε νὰ τοῦ κοινοποιηθεῖ. Ἐτσι, ἀποχαιρέτησε καλοκαιριάτικα τὸ Σεμιπαλατίνσκ, ἀφοῦ χάρισε στοὺς φίλους ἔπιπλα, φωτογραφίες καὶ τὴ στολή του. Τὸ πολὺήμερο ταξίδι μέσα στίς ἄμαξες τῆς γραμμῆς, μὲ φοβερὴ ζέστη, εἶχε κατακουράσει τὴ Μαρία Ντημητρίεβνα, πού ἡ ὑγεία της, τελευταία, εἶτανε κλονισμένη. Ὅσο καὶ νάταν ἀπορροφημένος ἀπὸ τὸ μέλλον του, ὅταν ἡ ἄμαξα περνοῦσε γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ Ρωσία, ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς σκίρτησε βλέποντας σ' ἓναν πάσσαλο τὸ δικέφαλο ἀετὸ, πού ὀριζε τὰ σύνορα. Ὁ ἄμαξας σταμάτησε στὴ στρόφι κι' οἱ ταξιδιωτὲς κατέβηκαν, γιὰτὶ τοὺς ἔκανε πάντα ἰδιαίτερη αἰσθησιὴ ὅταν περνοῦσαν τὴν πύλη τῆς Ρωσίας. Ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς, περιδιαβάζοντας μόνος, βυθίστηκε σὲ σκέψεις: Κόντευαν δέκα χρόνια πού εἶχε περάσει σὲ φοβερὴ χιονοθύελλα, μὲ τέσσερα κιλά ἀλυσίδες στὰ πόδια, ἀπὸ τοῦτο τὸ στενὸ τῶν Οὐραλίων γιὰ ἓνα ἐφιαλτικὸ μέλλον. Δέκα χρόνια! «Θεὲ μου! Σὲ εὐχαριστῶ πού μὲ ἀξιῶνεις νὰ ξαναγυρίσω στὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας...», σήκωσε τὰ μάτια στὸν οὐρανὸ, ἔβγαλε τὸ καπέλλο του καὶ σταυροκοπήθηκε. Κοντὰ στὸν πάσσαλο ἔμενε μέσα στὴν καλύβα του ἓνας γέρος φρουρός. Ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς πῆρε ἀπ'τὸ σάκο του ἓνα μπουκάλι βότκα, ποτηράκια, καὶ τσοῦγκρισε μὲ τὸ γέρο Ἀκρίτα, ἐκεῖ στὴ μεθόριο τῶν δύο κόσμων, γιὰ τὸ μεγαλεῖο τῆς Ρωσίας καὶ τοῦ Τσάρου. Ἐτσι, ὕστερα ἀπὸ σαραν-

ταπέντε μέρες ταξίδι, ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς, ἐλεύθερος πιά ρώσος πολίτης, μαζί με τὴ γυναῖκα του καὶ τὸν πρόγονό του ἔφτασε στὸ κυβερνεῖο τοῦ Καζάν, ἔχοντας ἓνα μικρὸ ὑπόλοιπο ἀπὸ τὰ ρούβλια ἐνὸς πετροπουλίτη ἐκδότη καὶ δυὸ τόμους ἀδημοσίευτες ἱστορίες.

Στὸ Τβέρ ἐγκαταστάθηκε στὸ ἴδιο διαμέρισμα, ὅπου ἔμεινε κάποτε ὁ Πούσκιν. Μὰ ἡ πόλη γρήγορα τὸν γέμισε πλήξη. Ἀπογοητευμένος, ὅσο καὶ νὰ τὸν τίμησε ὁ κυβερνήτης του κόμης Μπαράνωφ, πού τὴ γυναῖκα του τὴν εἶχε συναντήσει, νεαρὸς συγγραφέας, στὸ σαλόνι τοῦ πρίγκηπα Σολογκούπ, ἀρχίζει πάλι νὰ βομβαρδίζει με γράμματά τὸν παλιό του συμμαθητή, στρατηγὸ Τσιτλέμπεν, τὸ Βράγγελ καὶ ἄλλους, παρακαλώντας τους νὰ κάνουν νέες ἐνέργειες γιὰ νὰ μπορέσει νὰ γυρίσει, ἐπιτέλους, στὴν Πετρούπολη. Μέσα στὴν ἀπελπισία του, — καθὼς δὲν ἔχει καμμιά ὄρεξη γιὰ δουλειά, — τοῦ λείπουνε τὰ χρήματά κι' ὀλοένα τὸν γκρινιάζει ἡ Μαρία Ντημητρίεβνα γιὰ τὴν κατάντια τους, — γράφει ἓνα γράμμα στὸν Τσάρο Ἀλέξανδρο Β', πού ἀρχίζει ἔτσι: «Μεγαλειότατε, ἀπὸ σᾶς καὶ μόνο ἐξαρτᾶται ἡ μοῖρα μου, ἡ ὑγεία μου, ἡ ζωὴ μου. Δώστε μου τὴν ἄδεια νάρθῶ στὴν Πετρούπολη γιὰ νὰ συμβουλευθῶ τοὺς γιατρούς... Μεγαλειότατε, εἴσαστε καθὼς ὁ ἥλιος πού λάμπει πάνω σὲ καλοὺς καὶ σὲ κακοὺς. Ἐσεῖς πού κάνετε εὐτυχισμένους ἑκατομμύρια ὑπηκόους σας, φροντίστε γιὰ ἓνα φτωχὸ ὄρφανό, γιὰ τὴ μητέρα του, καὶ γιὰ ἓναν δυστυχισμένο ἄρρωστο, πού ἡ τιμωρία του δὲν ἔχει τελειώσει, καὶ εἶναι ἔτοιμος νὰ θυσιάσει καὶ τὴ ζωὴ του γιὰ τὸν Αὐτοκράτορα, τὸν εὐεργέτη τοῦ λαοῦ...» Γιὰ νὰ φτάσει αὐτὸ τὸ γράμμα στὰ χέρια τοῦ Τσάρου, βοήθησε ὁ ἴδιος ὁ Κυβερνήτης τοῦ Καζάν. Ἐκεῖ, στὰ τέλη Δεκεμβρίου 1859, ἡ ἀστυνομία τοῦ Τβέρ εἰδοποιήθηκε νὰ ἐπιτρέψει χωρὶς καμμιά ἐπιτήρηση τὸ ταξίδι τοῦ συγγραφέα Φεντόρ Ντοστογιέβσκη, τῆς γυναῖκας του καὶ τοῦ πρόγονό του γιὰ τὴν Πετρούπολη. Μὰ ἐνῶ πλησιάζει ἡ ὥρα τῆς εὐτυχίας, ἡ Μαρία Ντημητρίεβνα μέσα στὸ τραῖνο γίνεται πικρόχολη κι' ἀπότομη. Ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς στέκεται ὀλόκληρη ὥρα στὸ παραθυράκι τοῦ βαγονιοῦ κι' ὅπως βλέπει νὰ ξετυλίγεται μπρὸς του τὸ χιονισμένο τοπίο μονολογεῖ: Naί, μέσα του, στ' ἀπόκρυφα τοῦ ἑαυτοῦ του, δὲν ἔπαψε νὰ τοῦ τὸ βεβαιώνει ἡ μυστικὴ φωνή, πὼς ἡ Μαρία Ντημητρίεβνα δὲν τὸν ἀγάπησε. Καί, νά, πάλι, βρίσκεται τόσο μόνος τὴν εὐτυχισμένη αὐτὴ στιγμή, πού τὴν ἔβλεπε σὰν ἀπίθανο δράμα ἀπὸ τὰ ἐφιαλτικὰ βᾶθη τῆς Σιβηρίας. Στὸ σταθμὸ τῆς Ἀγίας Πετρούπολης, τὸν ὑποδέχονται με ἰδάκτρα κι' ἀγκαλιᾶσματα τ' ἀδέλφια του, ὁ Μίσα κι' ὁ Νικολαί, ὁ συγγραφέας Μιλιούκωφ καὶ ἄλλοι γνωστοί. Ὑποδοχὴ χαρούμενη. Ὁ Μιλιού-

κωφ ὁμολογεῖ πὼς τὸ βλέμμα τοῦ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς δὲν ἔχασε τίποτε ἀπ' τὴ νεανικὴ λάμψη του· τὸ βῆμα του εἶναι ζωηρό. Γέλια, ἐπιφωνήματα.

Τὸ ἴδιο κιόλας βράδυ, ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς με τὴν οἰκογένειά του καταλύει σ' ἓνα ἐπιπλωμένο διαμέρισμα, πού τοῦ εἶχανε νοικιάσει οἱ φίλοι του. Εἶναι 39 χρονῶν, ἀποφασισμένος νὰ ξανακερδίσει τὴ ζωὴ καὶ τὴ θέση του στὰ Γράμματα τῆς Ρωσίας, γιὰτι μαζί του φέρνει μιὰ μοναδικὴ πείρα, πού σὰν προνομιοῦχο σπέρμα θὰ γονιμοποιεῖ τὴν πυρακτωμένη φαντασία του. Αἰσθάνεται κιόλας μέσα του τὸ σπέρμα ὄλων του τῶν ἔργων: Γι' αὐτὸ ξαφνιάστηκε ὁ Μελιούκωφ με τὸ στραφτερό βλέμμα του...

* * *

Ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς ρίχνεται στὴ δουλειά, γιὰτι ἓνας κόσμος μέσα του, διάχυτος βέβαια ἀκόμη, ζητᾶ ἔκφραση: Ἀνθρώποι πού σκοτώνουν ἀπὸ καθαρὴ πνευματικὴ περιέργεια ἢ ἀπὸ ἀσυγκράτητο πάθος· πού αὐτοκτονοῦν γιὰτι ἀρνιούνται νὰ ὑποταχτοῦν στὸ θεὸ ἢ γιὰ νὰ δώσουν διέξοδο σὲ μιὰν ἀμαρτωλὴ ζωὴ χωρὶς νόημα· ἄλλοι πού κηρύχνουν μπροστὰ σὲ κατὰπληκτους εὐγενεῖς τὸ λόγο τοῦ Χριστοῦ ἢ μηχανεύονται πολιτικὲς δολοφονίες. Φοιτητὲς πεινασμένοι, ὄσιες πόρνες, παρθένες μαζοχίστριες, ἀγέρωχες καλλονές πού εὐχαριστιοῦνται μόνον ὅταν τυρανοῦν, σατανικοὶ ἢ χριστόμορφοι καλόγεροι, χαρτοπαίχτες, νεαροὶ ἔραστὲς καὶ ραδιοῦργοι, ἐγκληματίες, ἐπιληπτικοί, δραματιστές, παράφοροι, συγκρατημένοι, ἀσκητικοί, κτήνοι πού ἡδονίζονται νὰ πλατσουρίζουν μέσα στὴν πώρωση, μουζικκοὶ καὶ πρίγκηπες...

Ἀπὸ τίς πρῶτες κιόλας ἐπαφές του με φίλους καὶ περιβάλλοντα, ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς τὸ αἰσθάνεται, ὅτι ἄνεμος φιλευθερισμοῦ δροσιζει τὴ Ρωσία με τὸν τσάρο Ἀλέξανδρο Β', πού ἔχει καταργήσει τὴ δουλειά. Αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας σκέψης βοήθησε ν' ἀναπτυχθεῖ καὶ νὰ δώσει ἔξοχα ἔργα τὴ σχολὴ τῶν Ρεαλιστῶν, πού οἱ λαμπροὶ τῆς τῶρα ἐκπρόσωποι—Τολστόϊ, Τουργκένιεφ, Γκοντσάρωφ,—συνεχίζουν τὴν παράδοση τοῦ μεγάλου Διδάσκαλου Νικολαΐ Γκόγκολ. Γρήγορα, ὅμως, αὐτὸς ὁ φανατισμένος σλαβόφιλος ἔρχεται σὲ σύγκρουση με μερικούς, ὅπως ὁ Τουργκένιεφ καὶ ὁ Τολστόϊ, πού ἐπιμένουν νὰ μεταφυτέψουν τίς δυτικὸφιλες ἰδέες τους στὸ ἰδιόμορφο κλίμα τῆς Ρωσίας. Ὁ πρῶην κατάδικος πού, νοσταλγὸς στὴν ἔξορία, εἶχε φτάσει ἀκόμη νὰ πιστέψει, πὼς μόνον τὴ Ρωσία θὰ διάλεγε ὁ Χριστὸς ἂν ἀποφάσιζε νὰ ξανακηρύξει στὴ γῆ τὸ λόγο τοῦ θεοῦ, γίνεται φανατικὸς ὑπερασπιστὴς τῆς. Ἐτσι, ὅστερα ἀπὸ λίγους μῆνες φεύγει γιὰ τὴ Μόσχα,— τὴν πνευματικὴ πρωτεύουσα τῆς

αὐθεντικῆς Ρωσίας, — ὅπου μαζί με τὸ Μίσα καὶ λίγους συνεργάτες ἐκδίδει τὸ περιοδικὸ «Ὁ Χρόνος», μαχητικὸ ὄργανο ὁσων πιστεύουν πὼς οἱ Ρῶσοι καλλιτέχνες, ἂν θέλουν νὰ δώσουν ἀξία ἔργα τέχνης, πρέπει νὰ ἐκφράσουν τὰ ἰδανικά, τὶς παραδόσεις, τὶς πεποιθήσεις, τὶς συνήθειες τῆς δικῆς τους περιούσιας φυλῆς: «Ἀποσπαστήκαμε ἀπὸ τὸ ἔδαφός μας, πρέπει νὰ ξαναζητήσουμε καὶ νὰ ξαναβροῦμε τὸ ἔδαφός μας», τονίζει στὸ πρῶτο φύλλο τοῦ περιοδικοῦ. Ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς, χρισμένος πιά ἀρχηγὸς τῶν «ἔδαφικῶν», ὅπως τοὺς ἀποκαλοῦνε, γίνεται ὁ ἐρμηνευτὴς τῆς αὐθεντικῆς ρωσικῆς σκέψης καὶ ψυχολογίας, συνεχιστὴς καὶ πραγματοποιῆς τῶν ἰδεῶν, ποὺ εἶχε ὑποστηρίξει πρὶν ἀπὸ εἴκοσι κάπου χρόνια ὁ μεγάλος κριτικὸς Μπιελίνσκη. Σ' αὐτὸ τὸ περιοδικὸ δημοσιεύει τὸ μυθιστόρημά του «Ταπεινοὶ καὶ καταφρονεμένοι», ὅπου πίσω ἀπὸ μιὰ βραδύρυθμη κάπως, μὰ δραματικὴ ἀφήγηση, ἀναλύει, με ἀσυνήθιστη ψυχολογικὴ ἱκανότητα, τὸ πρόβλημα ἐνός ἀγνοῦ ὁπαδοῦ, ποὺ τὸν ἀπογοητεύει ὁ ἔρωτάς του, — τὸ πρόβλημά του με τὴ Μαρία Ντημητρίεβνα. Ἡ σκηνή, ὅμως, μέσα στὶς «Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ σπίτι τῶν πεθαμένων», ὅπου οἱ κατάδικοι, ἀφοῦ πιάσανε ἕναν ἀετὸ καὶ τὸν κλείσανε σὲ κλουβὶ γιὰ δυὸ μῆνες, ξαφνικά, ἕνα φθινοπωρινὸ ἀπόγεμα τὸν λευτερώνουνε, μὰ ἐκεῖνος, καθὼς φτερουγίζει, δὲ γυρίζει νὰ δεῖ πίσω τοὺς ἐλευθερωτὲς του, σταλάζοντας ἔτσι μιὰν ἀόριστη πίκρα στὴν πρωτόγονη ψυχὴ τους, θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς κριτικοὺς ὑψηλὸ σύμβολο, ἐνῶ χιλιάδες ρῶσοι, — καὶ μαζί τους ὁ Τσάρος, — κλάψανε γιὰ τὰ βάσανα τῶν καταδίκων τῆς Σιβηρίας.

Τὸ περιοδικό, ποὺ εἶχε μεγάλη ἀπήχηση στὸ κοινό, τοῦ φέρνει κέρδη καὶ δημοτικότητα. Εἶναι μιὰ σημαντικὴ στιγμή στὴ ζωὴ του, ὅτι μπορεῖ νὰ ταξιδέψει στὸ ἔξωτερικό. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1862 φεύγει γιὰ τὴν Εὐρώπη. Γυρίζοντας, δημοσιεύει στὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ταξιδιωτικοῦ του ἡμερολόγιου: «Χειμωνιάτικα σημεῖωματα γιὰ καλοκαιρινὲς ἐντυπώσεις». Λίγοι, ὡστόσο, ξέρουν πὼς μαζί με τὶς πλούσιες ἐντυπώσεις του ἔφερε καὶ σημαντικὰ κέρδη ἀπὸ τὴ χαρτοπαιξία του στὸ Τουρίνο καὶ στὸ Βισμπάντεν. Γρήγορα, ὅμως, ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς ἀναγκάζεται νὰ ξαναφύγει γιὰ τὴν Εὐρώπη, με τὴν ἐλπίδα ν' ἀποκτήσει πάλι χρήματα ἀπὸ τὴ χαρτοπαιξία, ἐπειδὴ ἡ λογοκρισία, σταματώντας τὴν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ του ἔξαιτίας ἐνός ἀρθροῦ γιὰ τὴν πολωνικὴ ἐπανάσταση, τὸν ἔφερε σὲ ἄθλια οἰκονομικὴ θέση. Σ' αὐτὸ τὸ ταξίδι τὸν συνοδεύει κρυφὰ ἡ ὡραία φοιτήτρια Ἀπολλωνία Σουσιόβα, θαυμάστριά του καὶ νέο ἐρωτικὸ πάθος του, ἐνῶ ἡ Μαρία Ντημητρίεβιτς με τὴν κακὴ τῆς ὑγείας μέ-

νει στὴν Πετρούπολη. Στὸ Βισμπάντεν ξημεροβραδύάζεται στὶς λέσχες: «Ἐφαρμόζοντας ἕνα δικό μου σύστημα μέσα σὲ λίγη ὥρα κέρδισα δέκα χιλιάδες φράγκα. Τὸ πρῶτ, παίζοντας ὅπως οἱ ἄλλοι, ἔχασα ἀμέσως. Τὸ βράδυ, χρησιμοποιώντας πάλι τὸ σύστημά μου, κέρδισα γρήγορα χωρὶς δυσκολία τρεῖς χιλιάδες φράγκα...», γράφει στὸ Μίσα. Στὴ γερμανικὴ αὐτὴ λουτρόπολη συναντᾷ τὸν Τουργκένιεφ καὶ συνειδητοποιεῖ τὴ μυστικὴ του ἀντιπάθεια γι' αὐτὸν τὸν ἰσορροπημένο, σκεπτικιστὴ ἀπὸ εὐρωπαϊκὴ καλλιέργεια, Εὐπατρίδη τῶν Γραμμάτων, ποὺ θὰ τὸν γελοιογραφήσει τόσο δηκτικά, ἀργότερα, μέσα στοὺς «Δαιμονισμένους» με τὴν καρικατούρα τοῦ συγγραφέα Καραμζίν. Ἀλλὰ ὁ ἀπολογισμὸς του ἀπ' τὰ χαρτοπαίγνια εἶναι μόνο χρέη. Ἐτσι, ξαναγυρίζει στὴ Μόσχα, με τὰ χρήματα ποὺ πῆρε προκαταβολὴ γιὰ τὴ συνεργασία του στὸ περιοδικὸ «Τὸ ἀναγνωστήριο». Ὡστόσο, ἔχει θησαυρίσει ἀπ' τὴ χαρτοπαιξία μιὰ μοναδικὴ πείρα, ποὺ θὰ τοῦ δώσει σπαρταριστὸ ὕλικὸ γιὰ νὰ γράψει τὸ μυθιστόρημά του «Ὁ Παίκτης». Σὲ λίγους μῆνες ἀποφασίζουν πάλι με τὸ Μίσα νὰ ἐκδώσουν καινούργιο περιοδικό, τὴν «Ἐποχή». Ἐνῶ, ὅμως, τρέχει γιὰ τὶς διατυπώσεις, ἡ Μαρία Ντημητρίεβνα πέφτει ἀρρωστὴ μ' αἱμοπτύσεις. Καθὼς προαισθάνεται τὸ θάνατό της, γίνεται τρυφερή, εὐχεταὶ σ' ὄλους τοὺς συγγενεῖς μακροβιότητα, ζητᾷ νὰ συμφιλιωθεῖ με τὸν κουινιάδο της, τὸ Μίσα, ποὺ δὲν τάχε ποτὲ καλὰ, παρακαλεῖ τὸν Φεντόρ Μιχαήλοβιτς νὰ τὴ συγχωρήσει γιὰ τὶς πίκρες ποὺ τοῦ ἔδωσε, καὶ πεθαίνει μιὰν ἀπριλιάτικη μέρα τοῦ 1864 εὐλογώντας τὸ γιό της, τὸν Πάσα, ποὺ βρίσκεται μακριά.

Τὸ θάνατο τῆς Μαρίας Ντημητρίεβνας θὰ τὸν ἀκολουθήσουν μῆνες με πικρὲς μέρες ἀπὸ οἰκονομικὲς στενοχώριες καὶ φροντίδες οἰκογενειακὲς, γιατί ἀρρώστησε ἡ ἀδελφὴ του καὶ, σὲ λίγο, πεθαίνει ὁ ἀγαπημένος του Μίσα βυθίζοντάς τον σὲ βαθὺ πένθος. Κι' ὅμως, ἔχει τὴν ἀντοχὴ αὐτὸς ὁ χριστιανὸς νὰ παρηγοριεῖται ἀπ' τὴ δυστυχία του βλέποντας φωτεινὰ δράματα μέσα στὸ ζοφερὸ «Ἐπίγειο» ὅπου ζεῖ: «Ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ νὰ μετρᾷ τὶς πίκρες του μὰ δὲ λογαριάζει τὶς χαρὲς του. Ἄν τις λογάριάζε, ὅμως, θὰ βλεπε πὼς ταιριάζουν τὸ ἴδιο. Κι' ὅταν εὐτυχεῖ ἡ οἰκογένεια, ὅταν ὁ Θεὸς τὴν εὐλογεῖ, ὅταν ὁ ἄντρας ἀγαπᾷ τὴ γυναῖκα του, τῆς εἶναι πιστός, ἀφοσιωμένος. Τί γλυκεῖά μου εἶναι ἡ ζωὴ σὲ μιὰ τέτοια οἰκογένεια...». Πνιγμένος στὰ χρέη, γιατί δὲν ἔχει ἄλλο εἰσόδημα ἀπὸ τὶς προκαταβολὲς ποὺ τοῦ δίνουν οἱ ἐκδότες του ἐνῶ τὸν ὑποχρεώνουν νὰ ξημεροβραδιάζεται γράφοντας, φεύγει τὸ καλοκαίρι τοῦ 1865 γιὰ νὰ ξεκουραστεῖ στὴ Γερμανία. Ὁ-

ταν, τὸ φθινόπωρο, γύρισε πάλι στὴν Πετρούπολη, αἰσθάνεται τὴν ὑγεία του ἄσχημα· καὶ τὰ χρέη εἶναι τώρα ὁ καθημερινὸς ἐφιάλτης του, καθὼς ἔχει προστεθεῖ στὰ δικά του ἔξοδα καὶ ἡ ὑποχρέωσή του νὰ συντηρεῖ τὴν οἰκογένεια τοῦ Μίσα. Καταφύγιό σ' αὐτὴ τῇ δυστυχίᾳ, βρίσκει μέσα στὴ γόνιμη φαντασία του: Γράφει - γράφει ἀκατάπαυτα. Παραμιλώντας μέσα στὸ συγγραφικὸ αὐτὸν πυρετό, ὅπου ἡ φαντασία του κοχλάζει, μονολογεῖ ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς, ὅτι συναισθάνεται καθημερινὰ ν' ἀπομακρύνεται ἀπ' τὸ Θεό, γι' αὐτὸ βλέπει τὴ δυστυχία σὰν κύρωση τῆς παρακοῆς του: Εἶναι τὸ λάιτ-μότιβ, ποῦ θὰ ἠρεμήσει τελικὰ τὴν ψυχὴ τοῦ δολοφόνου Ρασκόλνικωφ, καθὼς μετὰ τὸ ἔγκλημά του βρίσκει τὴν τιμωρία στὴν ἔξορία, γιὰ ν' ἀρχίσει ἀπὸ κεῖ μιὰ ζωὴ ξαναγεννημένη ἀπ' τὸν πόνο, ὅπως ὁ παλιὸς κατεργίτης τοῦ Ὁμσκ. Τὸ «Ἐγκλημα καὶ τιμωρία», ποῦ δημοσιεύτηκε στὸν «Ρωσικὸ Ἀγγελιοφόρο», δημιουργεῖ βαθειὰ ἐντύπωση στὸ κοινὸ τῆς Ρωσίας. Ὅλοι μιλοῦν γιὰ ἓνα φιλολογικὸ γεγονός, ὅλοι αἰσθάνονται τὴ φοβερὴ ἐπίδραση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ὥστε, τὶς μέρες ἐκεῖνες, ἓνας μοσχοβίτης φοιτητὴς νὰ σκοτώσει κάποιον τοκογλύφο ἱερωμένο κάτω ἀπ' τὶς ἴδιες συνθήκες ποῦ εἶχε περιγράψει ὁ συγγραφέας στὸ μυθιστόρημά του. Ἀνάλογα περιστατικὰ ἀναφέρουν οἱ στατιστικὲς καὶ σ' ἄλλες ἐπαρχιακὲς πόλεις. Ἡ φήμη τοῦ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς ἀπλώνεται. Σὲ λίγο, πλουτίζει τὴ Ντοστογιέβσκη πινακοθήκη, βάζοντας πλάι στὸ μετανωμένο δολοφόνου Ρασκόλνικωφ τὸν ἀγγελόψυχο πρίγκηπα Μίσκιν, τὸν «Ἡλίθιο» του, γιὰ νὰ ἐγκαρδιώσει τὸ κοινὸ μὲ μιὰ αἰθέρια χριστιανικὴ μορφή.

Εἶναι 1866. Ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς πουλάει σ' ἓναν ἐκδότη τὰ δημοσιευμένα στὰ περιοδικὰ ἔργα του, μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ τοῦ παραδώσει ἀκόμη ἓνα ἀνέκδοτο, καὶ ρίχνεται στὸ γράψιμο τοῦ «Παίκτη», ποῦ τὸν ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν πλούσια πείρα του στὶς ρουλέτες τῆς Εὐρώπης. Εἶναι τόση ἡ βιασύνη του νὰ τελειώσει αὐτὸ τὸ ἔργο, γιὰτὶ σκοπεύει νὰ φύγει πάλι στὸ ἐξωτερικὸ, ποῦ πιάνει στενογράφο τὴν ὠραία νέα Ἄννα Γρηγόριεβνα Σνιτκίνα. Δὲν ἀργεῖ νὰ τὴν ἐρωτεύεῖ. Μὰ ἐκεῖνη ὅσο καὶ νὰ γοητεύεται ἀπὸ τὴ συγγραφικὴ του δόξα, διστάζει, — εἶναι εἴκοσι χρονῶν κι' ἐκεῖνος σαράντα πέντε, — ἐνῶ ἡ μικρότερη ἀδελφὴ τῆς, ἡ μελλοντικὴ μεγάλη μαθητικὸς Σοφία Κοβαλέβσκη, τὸν ἀγαπᾷ κι' ὅλας παράφορα, γιὰτὶ βλέπει σ' αὐτὸν τὸ μεγάλο συγγραφέα κι' ὄχι τὸν κακοφτιαγμένο, ἀσθενικὸ μεσόκοπο. Κάποια, ὅμως, μέρα ἡ Ἄννα ὑποχωρεῖ Ὁ «Παίκτης» ἔχει τελειώσει μέσα σὲ εἴκοσι τέσσερις μέρες. Στὶς 14 Φεβρουαρίου 1867 ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς κάνει γυναῖκα του

τὴν Ἄννα Γρηγόριεβνα καί, σὲ λίγο, φεύγουν σιτὴ Δρέσδη, γιὰ ν' ἀποφύγει τοὺς δανειστὲς, ποῦ τὸν καταδιώκουν. Ἀπὸ κεῖ γράφει γιὰ τὴ γυναῖκα του στὴν παλιὰ ἀγάπη του, τὴν Ἀπολλωνία Σουσλόβα, ποῦ τὸν εἶχε ἀκολουθήσει πρὶν ἀπὸ τρία χρόνια στὸ Βιμπάστεν: «Ἡ διαφορὰ τῆς ἡλικίας μας εἶναι τεράστια· μὰ πιστεύω πὼς θὰ εἶναι εὐτυχής. Ἔχει καρδιὰ καὶ ξέρει ν' ἀγαπᾷ». Ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς δὲν ἔχει πέσει ἔξω: Ἡ δεύτερη καὶ τελευταία γυναῖκα του θὰ σταθεῖ τίμια, ὑπομονετικὴ καὶ στοργικὴ, ἀντάξια σύντροφος πνευματικοῦ ἀνθρώπου. Θὰ τὸν ἐμπνέει, θὰ τοῦ δίνει θάρρος στὶς δύσκολες στιγμὲς, ποῦ ἀκόμη θὰ περάσουν, θὰ τὸν καθοδηγεῖ καὶ θὰ τοῦ κάνει τέσσερα παιδιά, μὰ θὰ τοὺς ζήσουν μόνο τὰ δύο. Ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς μὲ τὴ νεαρὴ γυναῖκα περιπλανιοῦνται κάπου τέσσερα χρόνια στὴν Εὐρώπη, πάντα στενοχωρημένοι ἀπὸ χρήμα. Καθὼς γυρίζουν, σὰν νομάδες, ἀπὸ τὴ μιὰ πόλη στὴν ἄλλη γιὰ νὰ ἐγκαταστήσουν τὸ φτωχὸ τους σπιτικό, τὶς σκηνὲς ζηλοτυπίας τοῦ σαρανταπεντάρη πρὸς τὴν ἄμορφη νέα γυναῖκα τὶς ἀκολουθοῦν οἱ διαμαρτυρίες ἐκείνης γιὰ τὸ χαρτοπαιχτικὸ πάθος του. Ἔρχονται, ὅμως, πάλι μέρες, ποῦ ζεσταίνονται μέσα στὴ φτώχεια ἀπὸ τὴν ἀμοιβαία τους στοργή. Κι' ὅταν σὲ κάποια σχεδὸν ἀγνωστὴ τους πόλη, ἡ Ἄννα Γρηγόριεβνα φτάνει στὸν τελευταῖο μῆνα τῆς ἐγκυμοσύνης τῆς, ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς παίρνει τὴ συνήθεια ν' ἀφήνει κάθε βράδυ τὴν πένα καὶ νὰ πηγαίνει ἀπὸ τὸν ἴδιο πάντα δρόμο στὸ σπίτι τῆς μαμῆς, γιὰ νὰ μὴν τὸν χάσει ὅταν χρειαστεῖ νὰ τὴν φωνάξει ἀκούοντας τοὺς πόνους τῆς γυναῖκας του. Τέλος, στὴ Ρώμη ὅπου βρίσκονται, παίρνει γράμμα ὅτι συγκατανεύουν οἱ δανειστὲς του νὰ γυρίσει στὴ Ρωσία, καὶ νὰ τοὺς ἐξοφλήσει τμηματικὰ ἀπὸ τὰ μελλοντικὰ συγγραφικὰ του κέρδη. Ἔτσι, τὸ 1871 γυρίζει στὴν Πετρούπολη, οἰκογενειάρχης πιά, μὲ τοὺς «δαιμονισμένους» στὶς ἀποσκευές του. Εἶναι πενήντα χρονῶν καὶ τὰ βάσανά του ἔχουν ἀποτυπωθεῖ μὲ βαθειὰς ρυτίδες στὰ πλάδαρά του μάγουλα, ἐνῶ ἡ κόκκινόξανθη γενειάδα του ἀρχίζει ν' ἀσπρίζει. Τὸ καινούργιο βιβλίο του εἶναι ἡ κατασταλαγμένη πείρα ἐνὸς μετανωμένου ἐπαναστάτη, ποῦ στὰ χρόνια τῆς νιότης του μάταια ἀγωνίστηκε, σὰν δαιμονισμένος, ζητώντας μὲ τὶς ξένες θεωρίες νὰ δημιουργήσει μιὰ σοσιαλιστικὴ κοινωνία, γιὰ νὰ καταλήξει στὸ πρότυπο τῆς χριστιανικῆς ποῦ τοῦ ἀποκάλυψε ὁ Χριστός. Μὲ τὰ λόγια τοῦ χριστιανοῦ Σάτωφ, ὁ φανατισμένος αὐτὸς πανσλαβιστὴς θὰ τὸ διακηρύξει ἀδίστακτα στοὺς νεώτερους «δαιμονισμένους», ποῦ μέσα στὸ μεταρρυθμιστικὸ πάθος τοὺς ἐγκληματοῦν: «Ἄν ἓνας μεγάλος λαὸς δὲν πιστεύει πὼς κατέχει μόνον αὐ-

τὸς τὴν ἀλήθεια, (μόνος αὐτός, ἀποκλειστικά αὐτός), ἂν δὲν πιστεύει πὼς αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος ἱκανός, (κι ὁ μόνος προορισμένος), νὰ τοὺς ἀναστήσει καὶ νὰ τοὺς σώσει μετὰ τὴν ἀλήθεια, τότε μεταβάλλεται ἀμέσως σὲ ἐθνικογραφικὸ ὕλικὸ καὶ δὲν εἶναι πιά μεγάλος λαός». Κι ὁ μηδενιστὴς Σταυρόγκιν, ἐρείπιο μιᾶς ἀδικόχαμένης ζωῆς, θὰ τὸ ὁμολογήσει στὸ γράμμα του πρὸς τὴν Ντάρια Παύλοβνα: «Ὅποιος χάσει τὸ σύνδεσμὸ του μετὰ τὴ γῆ του, ἐκεῖνος χάνει καὶ τοὺς θεοὺς του». Μέσα σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον, ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς μαστίγωσε αἱματηρᾶ τὸν Ἰβάν Τουργκένιεφ, ἀνταγωνιστὴ του στὰ Γράμματα καὶ ἐπίσημο φορᾶ τῶν ξένων ἰδεῶν, μετὰ τὸ γελοιογραφικὸ πορτραῖτο ποὺ κάνει τοῦ συγγραφέα Καραμζίν. Τὸ βιβλίον εἶχε βαθειὰ ἀπήχησιν στὶς ψυχὰς τῶν νέων, — πολλοὺς ἐνθουσίασε, μὰ καὶ πολλοὶ τὸ ἀποκήρυξαν γιὰ τὸν δογματισμὸ του. Ἡ κριτικὴ ἐγκωμίασε τὶς μεγάλες ἀρετὲς του, μὰ ὑπογράμμισε τὴν ἐλαττωματικὴ σύνθεσιν καὶ τὰ τόσο συχνὰ κουραστικὰ διαλογικὰ του μέρη. Τώρα ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς, μετὰ τὸν καλὸ μισθὸ ποὺ ἔχει ὡς διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδας ὁ «Πολίτης», τὶς ξεχωριστὰ ἀμοιβὰς ἀπὸ τὰ ἔκτακτα ἄρθρα του καὶ τὰ συγγραφικὰ του ἔσοδα ἀπὸ τὰ βιβλία, ἀγοράζει ἕνα κτῆμα στὴν παλιὰ Ρωσία, ὅπου περνᾷ τὰ καλοκαίρια, κάνοντας πότε-πότε ταξιδάκια καὶ στὴ Γερμανία. Ἡ δόξα του μεσουρανεῖ. Ἐπιτέλους, ζεῖ ἡσυχὸς ἀπὸ χρέη καὶ μπορεῖ ν' ἀφοσιωθεῖ ὁλότελα στὸ ἔργο του, ἡγεμόνας πιά ἀναμφισβήτητος στὰ Ρωσικὰ Γράμματα.

* * *

Ἡ ἡρεμὴ δεκαετία, ποὺ ἀκολουθεῖ, εἶναι ἡ τελευταία στὴ συγγραφικὴ του σταδιοδρομία. Ὑστερα ἀπὸ τὸν «Ἐφηβο», ποὺ δημοσιεύει στὰ 1875, ἀρχίζει τὴν ἐκδόσιν ἑνὸς πολιτικο-φιλολογικοῦ περιοδικοῦ, «Τὸ ἡμερολόγιον ἑνὸς συγγραφέα», ὅπου δημοσιεύει γιὰ ποικίλα θέματα κριτικὰς, πάντα μετὰ τὸν μαχητικὸ τόνον ἑνὸς στρατευόμενου χριστιανοπανσλαβιστῆ. Τὸ περιοδικόν, καθὼς τονώνει τὸ ἐθνικιστικὸ φρόνημα σ' ὅλη τὴ διάρκειαν τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, ἔχει βαθειὰ ἀπήχησιν στὶς ψυχὰς καὶ ἀποκτᾷ μεγάλη κυκλοφορία. Μ' ὅλη, ὅμως, τὴν πολυπραγμοσύνη ἑνὸς δημοσιογράφου, ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς δὲν παραμελεῖ τὸ δημιουργικόν του ἔργο. Ἀρχίζει νὰ σχεδιάζει τὸ πιὸ ἀντιπροσωπευτικόν του μυθιστόρημα, τὸ πιὸ μεγαλειώδες, τὸ κύκνειόν του «Ἀδελφοὶ Καραμάζωφ». Ἡ σύνθεσίν του θὰ τὸν λυτρώσει καὶ ψυχολογικὰ σὰν ἄνθρωπον, καὶ ἰδεολογικὰ, σὰν μαχητὴ τῆς χριστιανικῆς ἰδέας: Διαλέγοντας γιὰ κεντρικοὺς ἡρώεις του ἕναν διεφθαρμένον πατέρα μετὰ τρεῖς γιούς, αὐτοβιογραφώτανε, κατὰ κάποιον τρόπο, ἀποκαλύπτοντας ἀπὸ τὴ μιὰ τὶς

μισητὲς σχέσεις του μετὰ τὸ δικόν του πατέρα, — ἕναν τυραννικὸν στὴν οἰκογένειάν του ἀλκολικὸν γιατρόν, ποὺ τὸν δολοφονήσαν οἱ μουζίκικοι του, — κι ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἀβυσσαλέαν ψυχὴν του, ὅπου στὰ βάθη τῆς ζούσαν καὶ ἀντιμάχονταν σ' ὅλη τὴν ζωὴν, σὰν τρεῖς ἑτερόκλητα «ἐγὼ», κι οἱ τρεῖς μαζὺ τόσο διαφορετικοὶ ἀδελφοί. Ἔτσι μετὰ τὴν ψυχολογικὴν τους ἐξατομίκευσιν μέσα στὸ μυθιστόρημα, — ὁ χριστιανός, ὁ ἀπροσάρμοστος τοῦ αἰῶνα του, ὁ παράφορος, — κατασίγασε τὸν ἄλλοπρόσαλλο συναισθηματικὸν τὸν κόσμον. Σ' αὐτὸ τὸ ἔργο τῶν ἔργων του, περιγράφοντας τὰ πιὸ συγκλονιστικὰ πάθη, ἀνασυνθέτει τὶς ἰδέας ποὺ κήρυξε στὰ προηγούμενά του: Γιὰ τὸ σκοπὸν τῆς ζωῆς καὶ τὸ νόημά της τὴν αὐθυπαρξίαν τοῦ Χριστοῦ, τὴν ἰδανικὴν κοινωνίαν, τὸ Θεόν, τὴν Ἐκκλησίαν, τὸν ἀνθρώπινον προορισμόν, τὸν προορισμόν τῆς Ρωσίας. Μετὰ τὸ φανταστικὸν ποίημα τοῦ Ἰβάν Καραμάζωφ «Λόγια τοῦ μεγάλου Ἱεροεξεταστῆ» καὶ τὰ χειρόγραφα τοῦ Στάρετς Ζωσιμᾶ, θ' ἀποκαλύψει τὸ δράμα του, — τὸ δράμα ἑνὸς ἀνθρώπου διάτρητου ἀπὸ τὰ τραύματα ποὺ πῆρε πολεμώντας γιὰ μιάν ἀνώτερον ζωὴν. Γίνεται ἕνας σκληρὸς τιμητὴς τῆς ἐποχῆς του, ποὺ τοῦ συσκοτίζει τὸ χριστιανικόν του αὐτὸ δράμα μετὰ τὶς ὕλιστικὰς θεωρίας της. Γι' αὐτὸ ὁ Ντημήτρης Καραμάζωφ θὰ πετάξει κατὰμουτρα στοὺς δικαστὰς τὸν τὴ βρυσίαν: «Μπερνάρηδες!». * Ὡστόσο, εἶναι ἕνα δράμα παρήγορον αὐτὸ ποὺ κάνει ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς μέσα στὰ τόσο «θετικὰ» χρόνια τοῦ 1880: «Θέλω νὰ δῶ μετὰ τὰ ἴδια μου τὰ μάτια πὼς θὰ ξαπλώσει τὸ ζαρκάδι δίπλα στὸ λιοντάρι καὶ πὼς ὁ σφαιγμένος θὰ σηκωθεῖ καὶ θ' ἀγκαλιάσει ἐκεῖνον ποὺ τὸν ἔσφαξε...» Εἶναι πιά ἕνας λυτρωμένος. Μὰ στὸ κορύφωμα τῆς δόξας του, δὲν καταθέτει τὰ ὄπλα ὅπου κι ἂν βρίσκεται. Ὁ κόμης Ντὲ Βογκιέ, πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας στὴν Πετρούπολιν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ποὺ τὸν δεχότανε σπῆτι του, βεβαίωσεν πὼς «μόλις τὸν ἀντίκρυξες, δὲν μπορούσες πιά νὰ τὸν ξεχάσης. Κοντουλός, ἀδύνατος, ὄλο νεῦρα, καμπουριασμένος ἀπ' τὰ ἐξῆντα του βασανισμένα χρόνια, πιὸ πολὺ τυραννισμένος παρά γερασμένος, μετὰ τὴν ὄψιν ἑνὸς ἀρρωστημένου χωρὶς ἡλικίαν, τὴ μακρὰ γενειάδα του καὶ τὰ ξανθὰ του ἀκόμη μαλλιά, ὑπόβαλε τὴ ζωντανίαν μιᾶς γάτας. Στὸ πρόσωπόν του ἀποτυπώνονταν ἡ φυσιογνωμία τοῦ ρώσου χωρικοῦ, τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ γνήσιου μουζίκικοῦ τῆς Μόσχας: Μύτη πλατσουδωτὴ, μικρὰ μάτια ἀνήσυχτα κάτω ἀπ' τὰ φρύδια, ποὺ ἀκτινοβολοῦν ἄλλοτε μιὰ σκοτεινὴ φλόγα κι' ἄλλοτε λάμψιν γλυκίαν. Ἄνοιχτό

* Ὁπαῖδι τοῦ γάλλου φυσιολόγου καὶ βιολόγου Κλωντ Μπερνάρ, ποὺ μετὰ τὴν ὕλιστικὴν του ἐρμηνείαν τῆς ζωῆς δὲν παραδεχόταν τὴ θεϊκὴν καταγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου.

μέτωπο πού ἐξέχει, μηλίγγια βαθουλι-
σμένα θαρρεῖς μὲ τὸ σφυρί, ὅλα αὐτὰ τὰ
συσπασμένα χαρακτηριστικά καταλήγουν
σ' ἓνα πικραμένο στόμα...».

Τὸν ἴδιο χρόνο, 1880, πού ἔγραψε τοὺς
«Ἀδελφοὺς Καραμάζωφ», ἡ «Ἐταιρία τῶν
φίλων τῶν Ρωσικοῦ Λόγου» τὸν προσκαλεῖ
μ' ἄλλους διανοούμενους στὴ Μόσχα, νὰ
μιλήσει γιὰ τὸν Πούσκιν, στὰ ἀποκαλυ-
πτήρια τοῦ ἀνδριάντα του. Ἐτοιμάζει ἓνα
φλογερὸ κήρυγμα πανσλαβισμού. Κα-
θὼς ὑποψιάζεται πὼς μπορεῖ νὰ δημιουρ-
γήσει στὸ ἀκροατήριό του λογιῆς ἀντιδρά-
σεις, παρακαλεῖ τὴ γυναῖκα του νὰ τὸν
ἀκολουθήσει στὸ ταξίδι του. Ὡστόσο, φεύ-
γει μόνος. Μολονότι τὸ ἀκροατήριό εἶναι
ἓνα ἰδεολογικὸ μωσαϊκὸ, τὸν ὑποδέχονται
μὲ ἐγκάρδιες, τιμητικὲς ἐκδηλώσεις. Τὴν
πρῶτη μέρα, μιλώντας συγκρατημένος ὁ
Τουργκένιεφ, δείχνεται ἐπιφυλακτικὸς καὶ
δὲν ἀπαντᾷ μὲ καθαρὲς φράσεις στὴν ἴ-
δια του τὴν ἐρώτηση: «Ἄν ὁ Πούσκιν εἶναι
ἐθνικὸς ποιητής. Ἐχει, ὅμως, ὠραῖο πα-
ράστημα, λευκὴ γενειάδα, ὁ γεννημένος
αὐτὸς ἄρχοντας, ἄβρὸ ἄνθος τῆς εὐρω-
παϊκῆς καλλιέργειας. Κι' ἔτσι μαγεύει τὸ
ἀκροατήριό του. Ἡ δεξιὰ τὸν καταχειρο-
κροτεῖ. Ὁ Ντοστογιέφσκη αἰσθάνεται πὼς
ὁ θεὸς του Πούσκιν βρίζεται ἀπὸ τ' ἀρι-
στοκρατικὰ χεῖλη τοῦ ἀντιπάλου του. Καὶ
κοχλάζει ἀπὸ ὄργη. Τὴν ἄλλη μέρα, πού
εἶταν σειρά του μιᾶ μὲ φλογερὴ ἔξαρση,
χειρονομεῖ, ἢ καυτερὴ πνοή του διαπερνᾷ
καὶ λυώνει τὸν πάγο πού θωρακίζει τοὺς
ἀντιπάλους του, πολλοὺς τοὺς κερδίζει,
συγκινοῦνται ὅλοι. Ἐτσι, παλινорθώνει τὸ
θεὸ του. Μιὰ θύελλα ἀπὸ χειροκροτήμα-
τα, φωνές, ἐνθουσιασμοὺς, κλάματα, ἀγ-
καλιάσματα συνεπέρνει τὴ σάλα. Ὁ Τουρ-
γκένιεφ τὸν ἀγκαλιάζει. Ἐχει χαθεῖ μέσα
στὰ χέρια τοῦ πλήθους. Εἶναι ὁ περιού-
σιος τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ. «Εἶναι μιὰ μεγά-
λη νίκη γιὰ τὴν ἰδέα μας, ὕστερα ἀπὸ εἴ-

κοσι πέντε χρόνια πλάνης», γράφει τὴν
ἴδια μέρα στὴ γυναῖκα του.

Μά, καθὼς εἶτανε κι' ὄλας ἄρρωστος
ἀπὸ ὑπουλο κρουολόγημα, γυρνώντας
στὴν Πετρούπολη πέφτει μὲ πνευμονικὴ
συμφορήση. «Ὅλοι γύρω του περιμέ-
νουν ν' ἀναρρώσει γρήγορα, ὅταν, ξα-
φνικά, ἡ κατάστασή του χειροτερεύει
ἀπὸ διάρρηξη τῆς πνευμονικῆς ἀρτηρίας.
Οἱ θαυμαστὲς του εἶναι ἀνάστατοι, ἡ Ἄν-
να Γρηγόριεβνα ξαγρυπνᾷ στὸ πλευρό του
μὲ τοὺς γιατροὺς. Ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς
ζητᾷ ἱερωμένο, ἐξομολογιέται καὶ κοινω-
νᾷ. Ἐκείνη τὴ μέρα αἰσθάνεται ἡρεμος. Τὴν
ἐπομένη, ἔχει τὴν ἀντοχὴ νὰ διορθώσει
πάνω στὸ κρεβάτι τὰ δοκίμια τοῦ «Ἡμε-
ρολογίου», γιὰ νὰ κυκλοφορήσει τὴν ὀρι-
σμένη μέρα. Ἐπειδὴ ὁ γιατρός του
ἀπαγορεύει νὰ μιλᾷ, ζητᾷ μὲ νεύματα ἀπ'
τὴ γυναῖκα του νὰ τοῦ φέροι τὸ Εὐαγγέ-
λιο, πού τοῦ εἶχε δωρίσει ἡ Ναταλία Φὸν
Βίζιν στὸ δρόμο τῆς ἐξορίας του. Κάποια
στιγμὴ ψαχουλεύει μὲ χέρια τρεμουλὰ τὸ
σχίσιο στὸ πίσω μέρος τοῦ ἐξωφύλλου,
ὅπου ἡ γυναῖκα τοῦ Δεκεμβριστῆ εἶχε κρύ-
ψει ἓνα χαρτονόμισμα. Ὑστερα, παρα-
καλεῖ τὴν Ἄννα Γρηγόριεβνα νὰ τοῦ δια-
βάσει κάτι στὴν τύχη. Ἐκείνη διαβάζει δυ-
νατὰ τὶς πρῶτες γραμμὲς ἀπ' τὸ τρίτο κε-
φάλαιο τοῦ κατὰ Ματθαῖον: «Ὁ δὲ
Ἰωάννης διεκώλυεν αὐτόν, λέγων: Ἐγὼ χρεῖαν
ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ ἐσὺ ἔρχῃ πρὸς με;
Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτόν: Ἄ-
φες ἄρτι· διότι οὕτως εἶναι πρέπον εἰς ὑμᾶς νὰ
ἐκπληρώσωμεν πᾶσαν δικαιοσύνην...».

Ἀπότομα, ὁ Φεντόρ Μιχαήλοβιτς τὴ
σταματᾷ:

— Ἀκοῦς, Ἄννια; «Ἄφες ἄρτι...» Αὐτὸ
θά πεῖ πὼς θὰ πεθάνω... λέει σιγαλά.

Μόλις πέρασαν πέντε ὥρες, πρὸς τὸ
βράδυ, 9 Φεβρουαρίου 1881, ὁ Φεντόρ Μι-
χαήλοβιτς ἔφυγε ἡρεμα ἀπὸ τοῦτο τὸν κό-
σμο γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸ Χριστό.

ΤΑΣΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ

